

ԼԷՕՆ ԹՕԼՍՏՕՅԻ

ՊԱՏԱՍԽԱՆ

ՌՈՒՍ ՍԻՆՈՂԻ ԲԱՆԱԴՐԱԳՐԻՆ

ԳԱՂՂԻԲԵՆԵ ՎԵՐԹԱՐԳՄԱՆԵՑ
ՄԻՀՐԱՆ Հ. ԺԵԼԷԿԵՅԱՆ

ՀՐԱՏՈՒ ԿԻՉ
Վ. ԵՆ Պ. ԶԱՐԳԱՐԵԱՆ ԵՂՐԱՐԲ

Կ. ՊՈԼԻՏ
ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Օ. ԱՐՋՈՒՄԱՆ
Հախմախմախ Թափոքան Խան
1909

២០០០-២០០១ ២០០២

រដ្ឋបាល

រដ្ឋបាលរដ្ឋ រដ្ឋបាល រដ្ឋបាល

រដ្ឋបាលរដ្ឋ រដ្ឋបាលរដ្ឋ
រដ្ឋបាលរដ្ឋ រដ្ឋបាលរដ្ឋ

រដ្ឋបាលរដ្ឋ រដ្ឋបាលរដ្ឋ
រដ្ឋបាលរដ្ឋ រដ្ឋបាលរដ្ឋ

រដ្ឋបាលរដ្ឋ រដ្ឋបាលរដ្ឋ
រដ្ឋបាលរដ្ឋ រដ្ឋបាលរដ្ឋ

ԼԷՕՆ ԹՕԼՍՏՕՅԻ

891.71 + 287.93

Լրաց.

81.93

ՊԱՏԱՄԻԱՆ

ՌՈՒՍ ՄԻՆՕՂԻ ԲԱՆԱԴՐԱԳՐԻՆ

A $\frac{\pi}{31577}$

ԳԱՂՂԻԲԵՆԷ ՎԵՐԹԱՐԳՄԱՆԵՑ

ՄԻՀՐԱՆ ՀԷՕԲԷԼԷԿԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

Վ. ԵՆ Պ. ԶԱՐԿԱՐԵԱՆ ՆՂԲԱՆԻՔ

Կ. ՊՈԼԻՍ

1909

ՏՊԱՐԱՆ ԵՒ ԿԱԶՄԱՏՈՒՆ
Օ. ԱՐԶՈՒՄԱՆ

№ 11

Բռնապետութեան չըջանին, երբ ձեռքս անցաւ, Կոմս Լէօն Թօլսթօյի, «Պատապանս Ռուսական Սինօդի» Փրանսերէն թարգմանութիւնը, զայն հայերէնի թարգմանելով զրկած էի լրագրութեան, միամտաբար մտածելով թէ այս՝ ոչ մի քաղաքական նպատակ չունի, հետեւաբար դաժնիչը կը թղլատրէ անոր հրատարակութիւնը: Բայց թարգմանութիւնս ինծի վերադարձուած էր ու դատապարտուած՝ լոյս տեսնելու ազատութեան արշալոյսին:

Այն ինչ Օամ. Սահմանադրութիւնը վերհռչակուեցաւ ու ազատ մամուլի ասպարէզը բացուեցաւ և մահաւանդ, այնինչ մեր ալ Կրօնական Պատ. Ժողովը, որ երկրորդ տալագրութիւնն է Ռուս. Սինօդին, սկսաւ իր կրօնքի նախանձախնդիր աւանդապահի բարձր ??? հեղինակութիւնովը, փորել կրօնական — ծեսական կաշկաղութներու չղթային, ժամանակն է մտածելի հրատարակելու փոշիթաթախ թարգմանութիւնա, որով, նախադարձակն ըլլալու կրօնական և այլ նախապաշարունակներու այդ մամուլատու սեմին քանդումի դործին:

Օամ. երկրին բռնակալութենէ ազատադրումը, բացաւ մեզի ասպարէզը Մսֆի Ազատագրումին, փարելու համար այն Ատուածային ջահին, ձեմարսին, Գեղեցկին, Էւ Բարիին այն սուրբ իտէպի և այն սուրբ երրորդութեան ջահին՝ որով այժմ, քաղաքակիրթ աշխարհը կ'ատաճնորդէ մարդկութիւնը դէպի իտէպ Կրօնքը:

Այս գիտակցութեամբ է որ ներկայ փոքրիկ թարգմանութիւնովս, Աղգիս ծառայութիւն մը ըրած ըլլալու գոհունակութիւնն ունիմ: Այս համոզումովս է որ կը համարձակիմ նախադարձակն ըլլալ ու բրջնել քար մը, նախապաշարունակներու այդ դարաւոր և վիթխարի պատէն, լիայոյս որ ունենալով հետեղներ, պիտի տեսնեմ զայն գէթ կիսով չափ քանդուած, երբ կենսաբիւս յառաջացած տարիքին հասնիմ:

Այս գրքոյկը զոր վերթարդմանեցի Ֆրանսերէնէ, Կոմս Լէօն Թօլսթօյի գրած պատասխանն է ընդդէմ բանադրադրոյն Ռուս Սինօղի, որ տեսնելով Մեծ Փիլիսոփային հակակրօնական, հակածիսական, հակակրօնաձեւապաշտական վարդապետութեանը հրատարակութիւնները, բանադրած էր զայն, կարծելով որ ան լինց պէս նախապաշարեալներու նման, նշովքէն ազդուելով պիտի լռէր: Լուեցնել Ռուսաստանի մեծ Փիլիսոփայն և Մեծ Յեղափոխականը, այդ անկարելի էր, մա՛նաւանդ այս արիւնի չրջանին, ինչպես կրնէ ինք «Չեմ կարող այլեւս լռել, պէ՛տք է որ միշտ խօսիմ» գրքոյկովը:

Ուզելով ընթերցողներուս ամբողջական դադարաւ մը տալ, Կոմս Լ. Թօլսթօյի գրած պատասխանի մասին, վնասուցի Ռուս Սինօղի բանադրադրոյն պատճէնը, որպէսզի ղետեղեմ զայն գրքոյկիս առաջին մասին մէջ: Բայց զիսուար ըլլալով ինծի ձեռք ձգել զայն և միւս կողմանէ տեսնելով դործին ուշացումը, անհամբերութիւնը կ'ունենամ հրատարակելու միայն Պատասխանը, ինչդրելով հետաքրքիր ընթերցողներէս, որ զիմնն «Բիւզանդիոն» ի 1901 ի հաւաքածոյին գոհացում տալու համար իրենց բանասիրական հետաքրքրութեանը:

Սամսոն, 15 Փետրուար 1909

Մ. Հ.

Պ Ա Տ Ա Ս Ի Ա Ն

ՌՈՒՍ ՍԻՆՕԴԻ 22 ՓԵՏՐ. 1901 ԲԱՆԱԴՐԱԳՐԻՆ

Այն որ նախ ճշմարտութենէն աւելի
քրիստոնէութիւնը կը սիրէ, ընդ-
հուպ քրիստոնէութենէն աւելի իր
յարանուանութիւնը կամ եկեղեցին
սիրելու կը յանգի, ու վերջապէս
ամենէն աւելի՝ ինքզինքը:

ՔՕԼՐԻՃ

Ի ձեզքան միտք չունէի պատասխանելու Սինոդի ինձ վե-
րաբերեալ բանադրագրին: Բայց պատասխան չի տալու հե-
տեանքն այն եղաւ որ ստացայ բազմաթիւ նամակներ, ուր
ոմանք խափա կը պախարակեն զիս, ուրանալուս ինչ որ չեմ
ուրանար, ոմանք կը յորդորեն զիս հաւատալ, ինչ որ չեմ
դադրած հաւատալէ, ոմանք վերջապէս, կը հաստատեն իրենց
ու իմ միջև ներդաշնակութիւն մը մտածման, որ հաւանական
նորար պատրանք մըն է միայն և կ'ապահովցնեն ինծի համակ-
րանք մ'որուն թերեւ չ'ունիմ բնաւ իրաւունք:

Այն ատեն, պատասխանել որոշեցի նոյն իսկ բանադրա-
գրոյն, հրապարակելով անոր անիրաւ հանգամանքը, և այն
կարծիքներուն՝ որոնք յայտնուեցան ինծի նկատմամբ, այնքան
անծանօթ թղթակիցներէ:

Սինոդի վճիռը լեցուն է բազմաթիւ ծանրակշիռ թերու-
թիւններով: Նա ապօրինի է կամ նպատակաւոր կերպով ապա-
ցոյցէ գուրկ, կամայական, ստացօղ, ասկէ զատ, կը պարու-
նակէ զրպարտութիւն մը և պարզապէս կը գրգռէ վատ արարք-
ներ և զգացումներ:

Բանադրագիրը ապօրինի և նպատակաւոր կերպով երկդիմի
է: Վասնզի, եթէ այդ՝ բանադրանքի վճիռ մըն է, գոհացում
չի տար եկեղեցական կանոնադրութիւններուն, որոնց համաձայն

կրնայ արձակուիլ այս տեսակ վճիռ մը, իսկ եթէ պարզապէս յայտարարուելու կերպ մըն է թէ՛ ով որ Եկեղեցիին ու անոր վարդապետութիւններուն չի հաւատար, չի պատկանիր իր Եկեղեցւոյն — բան մ'որ ո՛չ մէկուն մտքէ և կ'անցնի — բանադրագիրը գոյութեան բնաւ իրաւունք չունի։ Ուրեմն սակայն, բանադրագիրը որ թէպէտև իրապէս բանադրանքի վճիռ մը չէ, այսպէս երևալէ զատ, ուրիշ ի՞նչ նպատակ կրնայ ունենալ։ Եւ իրօք բանադրանք մը ըմբռնուած է ան։

Բանադրագիրը կամայական է, որովհետև միմիայն զիս կ'ամբաստանէ, իր թուարկած վարդապետական կէտերուն չհաւատալու համար, մինչդեռ, գրեթէ ամբողջ զարգացած մտքեր, կը դաւանին իմնիս հաւատար անհաւատութիւն մը, զոր անոնք արտայայտած են, ինչպէս կ'արտայայտեն տակաւին, ամէն առթիւ, իրենց խօսակցութիւններուն, հրապարակային բանախօսութիւններուն, պրակներուն և գրքերուն մէջ։

Բանադրագիրը ապացոյցէ զուրկ է, քանզի գլխաւոր առարկութիւնը որուն կապաւինի՝ իմ արապատիր և մոլորեցուցիչ վարդապետութեանս ծաւալումն է։ Արդ, քաջ գիտեմ թէ, գաղափարակիցներս հարիւրեակ մը չեն կազմեր, և գրաքննիչը այնչափ դժուարացուցած է իմ երկասիրութիւններու չրջաբերումը՝ որ Սինօդին վճռագիրը կարգացողներէն մեծամասնութիւնը, չունին ամենափոքր գաղափար անգամ կրօնի վրայ գրածներու մասին։ Ստացած նամակներս կը հաստատեն զայն։

Բանադրագիրը կը պարունակէ, յայտնապէս անձիշտ փաստարեւում մը, քանզի, կը խօսի ապարդիւն մնացած այնպիսի փորձերու մասին՝ զորս Եկեղեցին բրած է եղեր, զիս դարձի բերելու համար, մինչդեռ, այսպիսի փորձերու բնաւ առարկայ եղած չեմ։

Բանադրագիրը կը ձևացնէ մի ինչ որ իրաւարանական լեզուով կը կոչուի զրպարտութիւն, քանզի, անոր մէջ, ճշմարտութիւնը կամովին քօղարկուած է, ինծի վնասելու բնոյթն ունեցող փաստարեւումներու ներքեւ։

Վերջապէս, բանադրագիրը զգացումներ և արարքներ կը

յուզէ, քանզի, ինծի դէմ՝ գրգռեց, ինչպէս որ կըսպասուէր, զայրոյթն ու ատելութիւնը բոլոր անոնց, որոնց իմացականութիւնը խաւար է և որոնք տրամախոտութենէ՝ զուրկ են։ Ոմանք ինծի գրեցին այնպիսի նամակներ՝ ուր իրենց կատաղութիւնը ինծի մահ սպառնալու չափ առաջ կ'երթայ։ «Ահա հիմա (նղուլուեցար, մահուանէդ վերջ, յաւիտենական տառապանք-ներու մէջ պիտի գահավիժիս ու շան պէս պիտի սատկիս)»։ «Նզո՛վք վրադ, ծե՛ր սատանայ... անիծուած ըլլաս...»։ Այս ոճով ինծի կը խօսի այս մարդերէն մէկը։ Ուրիշ մը, կը մեղադրէ կառավարութիւնը, տակաւին վանքի մը մէջ փակած չըլլալուն համար զիս, և կը լեցնէ իր համակը բիրտ նախատինքներով։ Նըրորդ մը կը գրէ. «Եթէ կառավարութիւնը չանհետացնէ զքեզ, մենք լաւ գիտենք թէ ինչ կերպով լռելու պիտի ստիպենք զքեզ»։ Նամակը կը վերջանայ անէծքներով։ «Զքեզ ոչնչացնելու համար, ապի՛րատ, ինծի կ'ըսէ չորրորդ մը. ես յանձն կ'առնեմ՝ նպատակացարմար միջոցները գտնել...»։ Նամակը կը վերջանայ այնպիսի խօսքերով՝ զոր պատշաճութիւնը ինծի կ'արգիլէ արտագրել։ Սինոդի բանադրագրին լուրին տարածումէն իվեր, հանդիպած քանի մը անձերուս վրայ, ա՛րդէն տեսած էի այս բուռն բարկութեան նշանները։ Փետրուար 25ին, բանադրագրին հրատարակման օրն իսկ, հրապարակէ մը անցած միջոցիս, ականջիս հասաւ հետագայ խօսքը. «Ահա մարդակերպ սատանան», ու եթէ ամբողջ տարբեր մարդերէ կազմուած չըլլար, գուցէ չարաչար գանակոծուէի, այն դժբաղդին պէս՝ զոր թոպամահ ըրին, քանի մը տարիներ առաջ, «Բանդէլէյմօնօվսքայա»ի մատուռին մօտ։

Այսպէս, իր ամբողջութեամբը, ձաղկող է Սինոդի վճիռը։ Վճռամասի տողերը, ուր ստորագիրները, կը յայտնեն թէ, «Աստուծոյ կ'ազօթեն, զիս՝ ալ իրենց նմաններէն մեկն ընելու համար»։ զուրկ են բանադրագիրը բարեօքելու հանգամանքէն։

Բանադրագիրը ոչ նուազ անարդար է, իր մանրամասնութիւններուն՝ քան իր ամբողջութեան մէջ։ Անոր մէջ կրնան կարգացուիլ հետագայ տողերը. «Աշխարհահռչակ գրագէտ մը, ծնունդով Ռուս, մկրտութիւնով և կրթութիւնով Օրթօտօքս,

կոմս Թօլսթօյին, իր ամբարտաւան մտքին հրապուրուանքներուն անապով, յանդգնօրէն ըմբոստացած է ընդդէմ Տիրոջ, ընդդէմ Քրիստոսի և անոր սուրբ հաստատութիւններուն, և ուրացած է որոշապէս Անոր մայրը և Օրթօտօքս Եկեղեցին, որ զայն մեծցուցած ու սնուցած է» :

Ես ուրացած եմ այն Եկեղեցին, որ ինքզինքը Օրթօտօքս կ'անուանէ :

Բայց ես, ուրացած չեմ ըլլար Եկեղեցին, Տիրոջ դէմ ըմբոստացած ըլլալով : Ես ուրացայ Եկեղեցին, ընդհակառակը, իմ հոգիիս բոլոր ուժերովը, Աստուծոյ ծառայել ուղեւու համար :

Բացարձակապէս ճիշդ է այս :

Եկեղեցիին ճշմարտութեանը վրայ, ինչ ինչ տարակոյսներ յղացած ըլլալով, անոր վարդապետութեան տեսական և գործնական ուսումնասիրութեանը համար, շատ մը տարիներ նուիրել պարտք սեպեցի, նախ քան զայն ուրանալս և կապս կտրելը ժողովրդեան մը հետ՝ որուն զիս կը կապէ անպատմելի սէր մը : Մէկ կողմէն, ջանացի կարդալ ինչ որ կը վերաբերի այս ուսուցման, սերտիւ յարեցայ վարդապետական աստուածաբանութիւնը քննասիրելու, միւս կողմէ, խղճմտօրէն համակերպեցայ, մէկ տարիէն աւելի, Եկեղեցիին բոլոր պատուէրներուն, պահելով բոլոր ծախքը, ներկայ գտնուելով բոլոր ժամերգութիւններուն : Ու համալուեցայ թէ, Եկեղեցիին վարդապետութիւնը, տեսականօրէն, խորամանկ ու փաստաւար ստութիւն մը, իսկ գործնականօրէն կոշտ նախապաշարումներու և կախարդութեան բաղադրութիւն մըն է, որուն ներքեւ, բացարձակապէս կ'անհետանայ Քրիստոսեանական վարդապետութեան ոգին : (*)

(*) Կը քաշեք քղբասել ռուսական ծխաւանդ՝ համոզուելու համար, թէ այն արարողութիւններու, որոնց կ'ասարուէր անդադար կ'ըզրադեցնէ օրօսօս կոները, և որոնք կը կազմեն ինչ որ կը կոչուի իրիսոնեական պաշտամունք, ուրիշ քան չեն՝ քայք միայն կեանքի բոլոր առիթներուն մէջ կ'ասարուած, կախարդական գործադրումներ : Ապահով ըլլալու համար, թէ մանուկ մը, եթէ մեռնի, դրախտ պիտի երթայ, պէտք է զայն օծել, որոշ ծեսի մը համաձայն, ու զայն ջուրի մէջ մխանել՝

Այն ատեն, իրապէս ուժացայ Եկեղեցիէն : Դադրեցայ անոր ծէսերը կտտարելու, ու իմ կտակիս մէջ, յանձնարարեցի ազգականներուն, թող չտալ որ, մահուանս պարագային, Եկեղեցիի ուէ ներկայացուցիչ մը մօտենայ անարիս, այլ, որչափ հնար է շուտ, անհետացնել զիսկս, ինչպէս կ'ընեն խորշիկի ու անօդուտ բան մը, որպէսզի ողջերուն նեղութիւն չպատճառէ :

Կ'ամբաստանուիմ թէ, ամբողջ իմ գրական կարողութիւնս ու աստուածածիր տաղանդս նուիրած եմ, ժողովրդեան մտքին մէջ թափանցել տալու համար, ինչ ինչ տեսութիւններ ընդդէմ Քրիստոսի և Եկեղեցիին : Կը կարծեն թէ, ո՛չ միայն իմ հանրածառալ զրութիւններովս, այլ նաև, գրութիւններովը այն աշակերտներուն՝ զորս կրնամ ունենալ աշխարհի և մասնաւորաբար, մեր սիրեցեալ բնակայրին սասանմանը մէջ, իրր թէ մօլեւանդ կտտաղութիւնով մը, կ'աշխատիմ կործանել օրթօօթքս Եկեղեցիին բոլոր վարդապետութիւնները և նոյնիսկ հիմը՝ քրիստոնէական հաւատքին : Այս ամէնը սուտ է : Երբէ՛ք մտահոգ եղած չեմ իմ վարդապետութեանս ծաւալումին համար : Ստոյգ է թէ ճշդինսկած եմ զըքեր, ուր ջանացած եմ, իմ անձին համար բանաձևել, Քրիստոսի վարդապետութեանը մասին իմ մեկնութիւնս, ստոյգ է թէ, չեմ պահած այս երկերս անոնցմէ՝ որոնք կարդալու, անոնց ծանօթանալու փափաքը յայտնած են ինծի : Բայց երբէ՛ք անձնապէս չեմ գրողած զանոնք տպագրել տալու : Քրիստոսի վարդապետութիւնը բւրնակալ իմ կերպս, յայտնած եմ միայն անոնց որոնք այս մտայն, հարցում ուղղած են ինծի : Այսպիսիներու, բերանացի պարզած եմ, իմ մտածումներս ու իմ գրութիւններս տուած՝ երբ անոնք այցելած են իմ տունս :

Սինօդի բանադրագրին մէջ բառւած է, թէ տիեզերքին որոշ խօսքեր արտասանելով : Տղամանկ մաքրագործելու մասնայատկ կարգէ կան : Ո՛վ որ ուզէ գործի մը մէջ չաղդիլ, կամ խաղաղ կ'անէ մը վայելիչ իր նորաշէն քնակարանին մէջ, ո՛վ որ, երաշտաբեկ վերջ, հարուստ հունձմ մը մաղթէ, ո՛վ որ հիւանդի մը քօշկութեան ըղնայ կամ հանդերձեալ աշխարհի մէջ, իշիկ մը մեղմացում՝ հոգիի մը քառապանքներուն, նմանապէս պիտի դիմէ մասնաւոր հնայութիւններու, զորս փահանայ մը պիտի կատարէ, յատկ յետ մը, նուիրադրամի փոխարէն :

Այսպիսի ու Նախախնամութիւնն եղող, եռանձնեայ Աստուծոյ մը գոյութիւնը կ'ուրանամ, թէ կ'ուրանամ Մեր Տէրը Յիսուս Քրիստոս, մարդացեալն Աստուած, աշխարհի Փրկիչն ու Արարիչը, որ չարչարուեցաւ բոլոր մարդոց և անոնց վերկութեանը համար և որ յարութիւն առաւ մեռեալներէն. թէ կ'ուրանամ, Մեր Տիրոջ Յիսուս-Քրիստոսի հրաշալի սաղմնաւորութիւնը. թէ կ'ուրանամ, Ամենասուրբ Աստուածածնի կուսութիւնը, իր որդին ծնելէն առաջ ու յետոյ: Այո, ստոյգ է թէ կ'ուրանամ անհասանելի երրորդութիւն մը և Նախամարդուն անկումին առասպելը, որ անհեթեթ կը նկատուի այս դարուս մէջ, կ'ուրանամ, մարդկային սերունդը վերադնելու համար, կոյսէ մը ծնած Աստուծոյ մը սրբապիղծ պատմութիւնը, կ'ուրանամ այս ամէնը, ստոյգ է: Բայց չեմ ուրանար, Աստուած—հոգին, Աստուած — Սէրը, ամենասկիզբ միակ Աստուած, նոյն իսկ անով կը ճանչնամ միայն իրական գոյութիւնը, կեանքին նշանակութիւնը կը տեսնեմ անոր կամքը կատարուելուն մէջ, ինչ որ կ'արտայայտէ քրիստոնէական կրօնքը:

Կ'ըսեն նաեւ, թէ չեմ հաւատար «Վերջին—Դատաստան»ի գաղափարին հետ կապ ունեցող ուրիշ կեանքի մը, նեղութիւններու և սառնապանքներու յաւիտենականութեանը:

Եթէ չգատեն ուրիշ կեանքի մ'ըմբռնումը «Վերջին — Դատաստան»ի գաղափարէն, եթէ չգատեն ուրիշ կեանքի մ'ըմբռնումը սատանաներով լեցուն դժոխքի մը գաղափարէն, դժոխքի մը՝ ուր գեհնապարտները կը տանջուին յաւիտենական չարչարանքներով, եթէ չգատեն ուրիշ կեանքի մ'ըմբռնումը դրախտի մը գաղափարէն, դրախտի մը՝ ուր ընտրեալները կը վայելեն մշտնջենաւոր երանութիւնը, չառ ստոյգ է, թէ չեմ հաւատար այս անդինական կեանքին: Բայց կը հաւատամ յաւիտենական կեանքին և կը կարծեմ թէ մարդը կը վարձատրուի իր գործերուն համեմատ, հոս և ամէն տեղ, հիմա և միշտ: Բոլոր այս բաներուն կը հաւատամ այնչափ հաստատապէս, որ իմ ալեւոր տարիքիս մէջ, գերեզմանին եզերքը տեսնելով ինքզինքս, կը պարտիմ յաճախ ճիգ մ'ընել, չի կանչելու համար իմ ըզձոնքովս, իմ մարմնիս մահը, այսինքն նոր կեանքով մը ծնունդս:

Ու համոզուած եմ, թէ ամէն բարի գործ, կ'աւելցնէ յաւիտեանական կեանքիս երջանկութիւնը, ինչպէս ամէն գէշ գործ, կը նուազեցնէ զայն:

Կ'ըսեն թէ կ'ուրանամ բոլոր խորհուրդները: Կտտարեւապէս ճիշտ է այս բանը: Բոլոր խորհուրդները կը նկատեմ, իբր անարգ ու կոշտ կախարդութիւններ, անհաշտ Աստուծոյ և Քրիստոսի վարդապետութեան հետ, նաև իբր օրինազանցութիւններ՝ Աւետարանի բացայայտ պատուէրներուն: Նորածին երախաներու մկրտութեանը մէջ, կը տեսնեմ աղաւաղում մը, նո՛յն իսկ իմաստի, զոր կրնայ ունենալ մկրտութիւնը չափահասներու համար, որոնք գիտակցօրէն կ'ընդգրկեն Քրիստոնէութիւնը: Կանխաւ, կամովին միացած երկու էակներու մատակարարուած պսակի խորհուրդին, ապահարզանի ընդունելի պարագաներուն, իրերաթող երկու անձերու, երկրորդ պսակով տրուած սրբագործումին մէջ, կը տեսնեմ բացայայտ հակասութիւններ, Աւետարանի վարդապետութեան թէ՛ ոգիին և թէ՛ տառին հանդէպ:

Մեղքերու, խոստովանանքով գնուած պարրերական թողութեանը մէջ, կը տեսնեմ վտանգաւոր պատրանք մը, որ լոկ, կրնայ քաջալիւրել անբարոյականութիւնը, և անհետացնել, յանցանքի հանդէպ ամէն վարանում: Սովորական մահկանացուներու վերջին, և վեհապետներու թագադրական օծումին, պատկերներու և մատուցի պաշտամունքին մէջ, ծիսարանի բոլոր արարողութիւններուն, աղօթքներուն ու հմայումներուն մէջ, կոշտ կախարդութեան գործադրումներ կը տեսնեմ: Հաղորդութեան մէջ, կը տեսնեմ մտի աստուածայնացում մը, հակառակ Քրիստոնէական վարդապետութեան: Սրբադասութեան մէջ (սուրբերու դասը անցնել) խաբէութիւններու շարքի մը առաջին գործը կը տեսնեմ, և աւելին՝ օրինազանցութիւն մը վարդապետութեանը Քրիստոսի, որ անխտիր ամենուն արգիլեց կոշուիլ Ուսուցիչ, Հայր կամ վարդապետ (Մատթ. ԻԳ. 8-10):

Վերջապէս, զայրոյթիս չափը անցնելու համար կարծես, կ'ըսեն թէ՛ հաւատքին ամենէն նուիրական առարկաները աւարգելէ վերջը, իբր թէ չեմ վախցած, իմ հեղնութիւններս

ուղղել խորհուրդներուն ամենէն մեծին — Հաղորդութեան դէմ: Շատ տոյգ է թէ չեմ վախցած, պարզօրէն ու առարկայօրէն նկարագրել, բոլոր այն արարքները՝ զորս քահանան կը կատարէ՝ այս կարծեցեալ խորհուրդին պատրաստումին համար: Բայց բացարձակապէս սխալ է, թէ այս արարողութիւնը, նուիրական ունէ բան մը կը կացուցանէ և թէ զայն, իր պարզապէս մատուցուած իսկական վիճակին մէջ նկարագրելը, սրբապղծութիւն մըն է:

Սրբապղծութիւն մը չէ, միջնորմը՝ միջնորմ, ոչ թէ եռադունեայ պատկերազարդ տախտակորմ (iconostase) կոչելը և բաժակը՝ բաժակ, ո՛չ թէ սկիհ անուանելը: Բայց սրբապղծութիւն մը, և սրբապղծութիւններուն ամենէն քստմնելին, ամենէն դժգոյսին կը դործեն, դործածելով բոլոր այն միջոցները՝ որոց կը դիմեն խաբելու և յնամելու (hypnotiser) համար մարդերը, օգուտ քաղելով տղոց և ժողովրդի միամտութենէն, զանոնք համոզելու համար թէ, եթէ հացի կտոր մը, այսինչ ձևով կտրեն, ինչ ինչ բառեր արտասանելով, ու եթէ զայն յետոյ թաթիսն դինիս մէջ, աստուածային շնորհք կը հաղորդուի այդ հացի կտորին, զոր քահանան, ողջ կամ մեռեալ մէկու մը անուամբ վեր բարձրացնելուն համեմատ, առաջինին առողջութիւն կ'ապահովէ իսկ երկրորդին՝ միւս աշխարհի մէջ, իր վիճակին բարեկաւութիւն, վերջապէս թէ, ով որ ուտէ այդ հացի կտորը, իր մարմնին մէջ, նոյնիսկ զՍատուած կ'ընդունի:

Միթէ չէք տեսներ թէ քստմնելի են բոլոր այս բաները: Քրիստոսի վարդապետութիւնը այլափոխուած, ձևազեղծուած է կոչտ կախարդութիւններու շարքի մը. լուսցումներ, օծումներ, մարմնի շարժումներ, հմայումներ, հացի կտորներու կլանում, այնպէս որ այս վարդապետութիւնը իրապաւ կորուսած է իր իսկական հանդամանքը: Ու եթէ մէկը յանդգնի յիշեցնել, թէ բոլոր այս կախարդութիւնը, բոլոր այս աղօթքները, բոլոր այս պատարագները, բոլոր այս կերոնները, բոլոր այս պատկերները բնաւ կապ չունին Քրիստոսի վարդապետութեան հետ, եթէ մէկը յանդգնի յիշեցնել, թէ Քրիստոս միայն կը յանձնարարէ մարդոց, սիրել մէկըմէկ, չփոխարինել չարիքը

չարիքով, չգատել, չսպաննել իրենց նմանը, այն ատեն, բոլոր անոնք որ կ'օգտուէին ստուծենէն, զայրագլին բողոքներ կ'արձակեն և անհաւատալի յանդգնութիւնով մը, իրենց եկեղեցիներուն մէջ հրապարակաւ կը քարոզեն, կը հրատարակեն իրենց գրքերուն, լրագիրներուն, քրիստոնէականներուն մէջ թէ՛ Քրիստոս երբեք արգիլած չէ երդումը, մարդասպանութիւնը (գլխատումներ, պատերազմ) և թէ չարին չլիմադրելու վարդապետութիւնը, Քրիստոսի թշնամիներուն մէկ հնարքն ու սատանայական խորամանկութիւնն է։

Ամանէն քստմեկին այն է՝ որ ստուծենէ օգուտ քաղող մարդիկ, միայն չափահասները չեն խաբեր, այլ, օգտուելով իրենց տրուած իշխանութենէն, կը մոլորեցնեն մանուկներն իսկ, մանուկները՝ որոց մասին Քրիստոս ըսաւ թէ անխժուած պիտի ըլլայ զանոնք խաբել ուզողը։ Քստմեկի է թէ իրենց դձուճ շահերուն ծառայելու համար, այնպիսի մարդիկ կը հաւանին գործել նոյնչափ վատ գործ մը և թէ մարդոցմէ կը քողարկեն Քրիստոսով յայտնուած ճշմարտութիւնը, որ սակայն, կը մատակարարէ, հազար անգամ աւելի թանկագլին բարիք մը՝ քան իրենց տխուր արարքին վարձատրութիւնը։ Այսպիսիներ, կը վարուին այն աւազակին պէս՝ որ սպաննեց 5-6 հոգիէ բաղկացեալ ամբողջ ընտանիք մը, գողնալու համար կոշտ վերարկու մը և 40 կոպէկ։ Այս փորձանքին նմանակայ եղող զոհերը, սիրայօժար պիտի յանձնէին իրենց ունեցած ամբողջ զգեստներն ու դրամը, որպէսզի աւազակը խնայէ իրենց կեանքին։ Բայց աւազակը չէր կրնար այլապէս գործել։ Այսպէս են նաև կրօնքի խաբեւորները։ Մենք անոնց, խնդագլին պիտի երաշխաւորէինք, տասնապատիկ աւելի կարևոր եկամուտներ, պերճանք մը աւելի շքեղ, քան այսօր իրենց վայելածը, եթէ ուզէին հրաժարիլ, իրենց ստուծիւններով մարդեր կորսնցնելէ։ Բայց չեն կրնար այլապէս գործել։ Ահա ինչ որ սոսկալի է։ Եւ ասոր համար է որ, ո՛չ թէ միայն մեր կարողութիւնը. այլ նաև մեր պարտականութիւնը կը պահանջէ մատնանիչել անոնց խաբէութիւնը։ Եթէ գոյութիւն ունի նուիրական բան մը, ո՛չ թէ իրենց կարծեցեալ խորհուրդներն են, այլ՝ մատնանիչելու

ա՛յս պարտականութիւնը, անմիջապէս երբ զգանք, անոր կրօնական խարէութիւնը :

Չուզաչ մը, եթէ իր կուռքը ձաղկէ կամ թթուած սերով ծեփէ, ես կրնամ իր ըրածը դիտել անտարբերութեամբ և առանց փորձուելու վիրաւորել անոր հաւատալիքները, վստահի ան այսպէս կը վարուի, յանուն ինծի անձանօթ անապաշտութիւններու և վստահի, չի վնասեր իբր իմ նուիրական նկատածիս : Բայց երբ մարդիկ կախարդութիւններ կը գործադրեն ու կը դաւանին կոպիտ աւելորդապաշտութիւններ, յանուն այն Աստուծոյ՝ որով կ'ապրիմ և յանուն այն վարդապետութեանը Քրիստոսի՝ որ կեանք տուաւ ինծի ու կրնայ կեանք տալ, բոլոր մարդոց, այս ամէնը, չե՛մ կրնար հանդարտօրէն դիտել : Ու, ո՛չ անոնց ստուար թիւը, ո՛չ իրենց անապաշտութեան հնութիւնը, ո՛չ իրենց գորութիւնը չեն կրնար լռեցնել զայրոյթս :

Անոնց արարքներուն, պատշաճ անունը տալով, ուրիշ բան չեմ ըներ՝ բայց միայն պարտքս կատարել, ինչ որ չեմ կրնար չի կատարել, քանի որ կը հաւատամ Աստուծոյ և վարդապետութեանը Քրիստոսի : Երբ սրբապիղծին դէմ կը բողոքեն, վստահի ան, իրենց ստութիւնը քողագերծ կ'ընէ, ասիկա կ'ապացուցանէ միայն ընդարձակութիւնն ու խոշորութիւնը այն չարիքին՝ զոր գործած են, և այս բանը, պարտի քաջալերել անոնք՝ որ կը հաւատան Աստուծոյ և վարդապետութեանը Քրիստոսի, որպէսզի կրկնապատկեն իրենց ջանքերը, ցրուելու համար, ճշմարիտ Աստուածը մարդոցմէ ծածկող պատրանքը :

Այսպիսիներ, նոյնչափ սրբապիղծ պիտի նկատէին Քրիստոսն ալ, քանի որ ան տաճարէն վռնուց, արջառները, ոչխարներն ու հանրապաճառները : Եթէ Քրիստոս այսօր, նորէն գար ու տեսնէր, ինչ որ կ'ըլլայ իր անունով, անոնց եկեղեցիին մէջ, անլիքեպ, աւելի մեծ ու աւելի օրինաւոր սրտմտութիւնով մը դուրս պիտի նետէր շուշփաները, թափօրագրօջներ, խաչերը, կերտններն ու պատկերները, իրենց կախարդութիւններուն ըտլոր գործիքները, ամէն ինչ որ անոնց կ'օգնէ չեղեցնելու մարդկութիւնը Աստուծոյ ու Անոր վարդապետութիւնէն :

Ահա ասոնք են բանադրագրին մէջի ճիշդ կամ սխալ կէտերը

որով Սինոդը կ'ուղղէ ինծի : Իրաւ է թէ, չեմ հաւատար բոլոր
այն բաներուն՝ զորս բանադրագրին ստորագիրները կը յաւակնին
նկատել, իբր հաւատու մասեր : Սակայն կը հաւատամ չստ բա-
ներու՝ որոնց մասին, կը փափաքէին, իբր անհաւատ կասկա-
ծելի ներկայացնել զիս :

Կը հաւատամ Աստուծոյ, որ ըստ իս, Հոգի, Սէր, ամէն
բանի սկզբունքն է : Կը հաւատամ թէ ան իմ մէջս է, ինչպէս
եւ անոր : Կը հաւատամ թէ, Աստուծոյ կամքը, երբէ՛ք աւելի
յատակօրէն, աւելի պարզօրէն արտայայտուած չէ՝ բայց միայն
մարդ Քրիստոսի վարդապետութեանը մէջ . բայց չենք կրնար
Քրիստոս մը, իբր Աստուած նկատել ու անոր ուղղել աղօթք-
ներ, առանց ըստ իս, գործելու սրբապղծութիւններուն ամե-
նէն մեծը : Կը հաւատամ թէ մարդուն ճշմարիտ երջանկութիւ-
նը կը կայանայ Աստուծոյ կամքին կատարումին մէջը . կը հա-
ւատամ թէ Աստուծոյ կամքը այն է որ, մարդ սիրէ իր նման-
ներն ու միշտ ուրիշներու հանդէպ վարուի այնպէս՝ ինչպէս
ան (մարդը) կը փափաքի որ ուրիշներ վարուին իրեն հանդէպ,
ինչ որ կը բովանդակէ Աւետարանը : Կը հաւատամ թէ մեզմէ
իւրաքանչիւրին համար, կեանքին նշանակութիւնն է, միայն
աճեցնել սէրն իր մէջ . կը հաւատամ թէ մեր սիրելու կարո-
ղութիւնն ու զարգացումը պիտի պարգեւէ, այս կեանքին մէջ,
այնպիսի երջանկութիւն մը որ օր ըստ օրէ պիտի մեծնայ և
միւս աշխարհի մէջ երանութիւն մը՝ այնչափ աւելի կատար-
եալ՝ որչափ վարժուած պիտի բլանք սիրել ալ աւելի . կը
հաւատամ սակէ զատ, թէ սիրոյ այս աճումը, ամէն ուժէ
աւելի պիտի նպաստէ հիմեւելու Աստուծոյ թագաւորութիւնը
երկրի վրայ, այսինքն, կեանքին այնպիսի կազմակերպութեան
մը տեղ՝ ուր պառակտումը, ստութիւնն ու ուժգնութիւնը
ամենակարող են, պիտի տիրեն, նոր կարգի մը հետ, միաբա-
նութիւնը, ճշմարտութիւնն ու եղբայրութիւնը : Կը հաւատամ
թէ սիրոյ մէջ յառաջդիմելու համար միջոց մը միայն ունինք,
աղօթքը, ո՛չ թէ սակայն հրապարակային աղօթքը տաճարնե-
րու մէջ, զոր Քրիստոս, բացայայտօրէն տարամերժեց (Մատթ .
2 . 5-13), այլ այն աղօթքը՝ որուն օրինակը նոյն իսկ ինքը

տուեաւ մեզի, առանձնական աղօթքը, որ կը կայանայ, մեր կեանքին նպատակին գիտակցութիւնն ու Աստուծոյ կամքէն միայն կախում ունենալնուս զգացումը ամրապնդելու, հաստատելու մէջ:

Կրնայ ըլլալ որ իմ հաւատալիքներս վերաւորեն, վերջնական կամ գալթակղեցնեն այս կամ այն անձերը, կրնայ ըլլալ որ սրտնեղութիւն կամ դժգոհութիւն պատճառեն: Կարողութենէս վեր է փոխել մարմինս: Ինծի ապրիլ պէտք է, ինծի մեռնիլ պէտք պիտի ըլլայ, ինչ որ ընդհուպ տեղի պիտի ունենայ: Այս ամէնը, զիս՝ միայն կը շահադրգուն: Իմ հաւատացածէս տարբեր բանին չեմ կրնար հաւատալ, այնպիսի ատեն մ'ուր կը պատրաստուիմ վերադառնալ դէպի այն Աստուածը՝ որմէ ելած եմ: Ես չեմ բոկեր թէ իմ հաւատքս, ամէն ժամանակի համար, անսխալութիւն ճշմարտիս է, այլ՝ թէ իմ հաւատքէս տարբեր, աւելի պարզը, աւելի յստակը չեմ տեսներ և որ, աւելի լաւ համապատասխանէ իմ մտքիս ու սրտիս պահանջումներուն:

Եթէ յանկարծ, ծնէր ուրիշ հաւատք մը, որ ինծի դոհացում տալու աւելի յարմար ըլլար, իսկոյն պիտի որդեգրէի դայն, վասն զի Աստուծոյ պէտք եղածը միայն ճշմարտութիւնն է: Սակայն չեմ կրնար վերադառնալ այն վարդապետութիւններուն՝ որոնցմէ՝ ձերբազատուած եմ, այնքան տառապանքներու գնով: Իր թախքն առնող թռչունը, ա'լ նորէն չի պիտի մտնէ, ձուկ այն կճեպին մէջ, ուրկէ դուրս ելած է:

«Այն որ նախ ճշմարտութենէն աւելի քրիստոնէութիւնը կը սիրէ, ընդհուպ, քրիստոնէութենէն աւելի իր յարանուանութիւնը կամ եկեղեցին սիրելու կը յանգի ու վերջապէս, ամենէն աւելի ինքզինքը»: Քօլրիճի ակնարկած այս փուլերուն մէջէն անցայ ես, բայց հակառակ կողմէն, ես նախ, իմ հանգիստէս աւելի սիրեցի օրթօօքս եկեղեցին, յետոյ օրթօօքս եկեղեցիէն աւելի՝ քրիստոնէութիւնը, հիմա աշխարհի մէջ ամէն բանէ աւելի ճշմարտութիւնը կը սիրեմ: Բայց մինչև հիմա, ճշմարտութիւնը, ըստ իս, կը չփոթուի իմ բմբռնած քրիստոնէութեանս հետ: Ուրեմն կը դաւանիմ քրիստոնէութիւնը: Ու իմ գործերս հաւատալիքներուս համաձայնեցնելու համար ըրած ջանքերուս է որ կը պարտիմ ապրելս՝ խաղաղութեան և ուրախութեան մէջ, ինչպէս նաև կարենալս, խաղաղութեան և ուրախութեան մէջ ուղղիլ իմ շայկերս դէպի մահ:

Մոսկուա 4/17 Ապրիլ 1901

ԼԵՕՆ ԹՕԼՍՏՕՅԻ

1. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 2.
 2. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 3.
 3. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 4.
 4. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 5.
 5. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 6.
 6. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 7.
 7. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 8.
 8. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 9.
 9. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 10.
 10. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 11.
 11. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 12.
 12. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 13.
 13. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 14.
 14. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 15.
 15. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 16.
 16. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 17.
 17. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 18.
 18. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 19.
 19. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 20.

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ԳԼՈՒԽ

20. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 21.
 21. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 22.
 22. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 23.
 23. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 24.
 24. Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 25.

Երկու խմբերով, իսկ զայն քանակությամբ հասնողը 26.

Զարդարեան Գրատունը այս շարքով հրատարակում է նոր ազգային ու հայրենասիրական գործերը։
մեծապէս գնահատուած են ընթերցատէր հասարակութեան հոգով։

1. Սեւ Հողեր կամ Յէսին Գիւեր Արարատեան, Թատրերդ. 2
Պետրոս Դուրեանի, 5 արար
2. Աւերակ (Բանի յիշատակներ), Վահան Թոթովենցի 1
3. Ընդարձակ Հայկական երգարան, Ա. Հատոր 3.50
4. Վանգոյժ Սրբիման Հայրիկի 1.50
5. Երբեք եւ Տաղեր. Պ. Դուրեան (պատկերով) 1
6. Հայգոյժ Սրբիման Հայրիկի 2
7. Ընդարձակ Հայկական երգարան, Բ. հատոր 3.50
Նոյնը Ա. և Բ. հատոր 7.50, լաթակազմ 10
8. Աւերուած Անի Մայրաքաղաքին, Թարգմ. Պ. Դուրեանի 2
9. Յաւին Տունը, (Բանասիրական), Լ. Շաթրեան 4
10. Նոյն Տեմիւրիպաշեան. Լ. Էռէճանեան (պատկերով) 1.50
11. Երիտասարդը, Տ. Լուի Պէնքս Թրգմ. Ռոզմէրի 1.50
12. Չալանգրուած Հայկական երգարան, Բ. Կանաչեան, 5
Ա. մաս, պատկերազարդ, 40 երգերով
Նոյն, բաժանորդագրութիւն Բ. Գ. և Դ. մասերու 15
13. Փամանակ եւ Խորհուրդ իւր, Սրբիման Հայրիկ, 1.50
հասցիքը ի նպատակ վանայ վարազայ վանքին
14. Սով եւ Ման, Ռ. Երուս 1
15. Միկն, Բերուածներ, Վահան Թոթովենցի 2.50
16. Ընդարձակ Հայկական երգարան, Գ. հատոր 3.50
Նոյնը Ա. Բ. և Գ. հատոր միասեակ 10
17. Հայ Հեռուի Արեւանքը, Աշուղ Շահնազար 3
18. Ֆրանկո-քրեական պատերազմ կամ Զարբըր Արքին 3
աղա, կառուակերդ. Եր. Օտեան, 3 արար
19. Պատասխան Ռուս Սինոդի բանադրագրին, Տօլստոյ 1

ՄԱՄԱՌԻԼԻ ՏԱԿ

20. Յիշատակարան. 19րդ դարէն երեւելի Հայերու լուստարիւղ պատկերները, ձեռագիրները, կենսագրութիւնները, հեղինակութիւնները և զրուածքները, չփեղ տպագրութեամբ և թուղթով, Ա. տեսք 2.50

Դիմել Զարդարեան Գրատուն, Կ. Պոլիս,

Չափաճառը, քիւ 24-26

ԳԱՆ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220031577

A $\frac{17}{31525}$

A $\frac{17}{31525}$